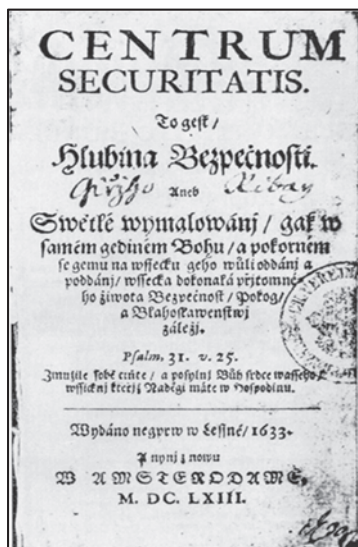

ЯН АМОС КОМЕНСКИ (Jan Amos Komenský, 1592 – 1670) – най-забележителният чешки учен и писател на XVII век и основател на модерната европейска педагогика и дидактика, е автор на редица философски, теологични и художествени произведения, от които българският читател познава единствено неговия алегоричен роман в превод на Маргарита Младенова *Лабиринтът на света и раят на сърцето* (*Labyrinth světa a ráj srdce*, създ. 1623, първо изд. 1631).

Трудовете, които утвърждават Коменски като първия теоретик на демократичния тип образователна система, са всъщност проявление на неговата рационалистична философия, известна като пансофия, според която всезнанието е не само постижимо, но и общодостъпно.

Произведения като *Велика дидактика* (лат. *Didactica magna*, 1633 – 1638), *Врата, отворена към езиците* (*Brána jazyků otevřená*, 1631), *Светът в картини* (*Orbis pictus*, лат., 1658) и др. извеждат в стройна система неговите убеждения за необходимостта от интелектуално развитие на всяка личност и очертават основните дидактически и педагогически принципи, които са актуални и днес. Своите възгледи, които го правят известен в некатолическата част на Европа, той систематизира, след като Тридесетгодишната война и рекактолизацията на страната го прогонват извън родината. След битката при Била хора (днес в покрайнините на Прага) чехите губят през 1620 г. своята независимост. Репресивната политика на Хабсбургската монархия и на католическата църква подлагат на гонения последователите на Хусовата идеология, сред които е и Ян Амос Коменски – последният епископ на чешката протестантска църква, организирана от религиозно-просветното движение на Братската община. Към съдбата на изгнаник се добавя и личната му трагедия от смъртта

на съпругата му и двете им деца, покосени от чумата. Тежко Коменски преживява и опожаряването на два пъти на неговата лична библиотека. Съкрушителните събития обаче не сломяват духа му. Два са основните източници на неговите духовни сили: вярата в научното познание и вярата в Бога. Неделимостта на тези две начала, така характерни за ренесансовия тип интелектуалец, определят и съдържанието на неговото забележително по своя тематичен и жанров обхват творчество.

Я. А. Коменски пребивава в различни европейски градове – най-дълго в Лешно, Хайделберг и Амстердам, и общува с видни умове на онази епоха. През 1642 г. посещава Рене Декарт, който по същото време е в Нидерландия и пребивава в замъка Ендегест край град Лайден. Първоначално възгледите на френския философ му се струват близки, но впоследствие се разграничава от тях. Известно е например, че написва трактата *Опровержение на картезианската философия (Refutatio philosophiae Cartesianae)*, който обаче изгаря в пожара в Лешно през 1656 г. Философските възгледи на Коменски и Декарт се оказват твърде различни по отношение на редица принципни въпроси – за природата на Бога, за обекта на човешкото познание, за това дали всичко съществуващо представлява елемент на една глобална хармонична система, и пр. Ако за Коменски смисълът на човешкото съществуване е в подготовката за вечния живот, то за Декарт, който не е чужд на християнската вяра в Бога, най-висшата цел е човешкото познание за природата на нещата. Следователно и при двамата мислители религиозното чувство съпътства рационалистичното разбиране за света като система, но при Коменски то е основополагащо и мотивира необходимостта от такъв тип познание, който да декодира божествената идея, заложена в съществуващото, и да изясни мястото, което е отредено на всяко нещо в изначално хармоничния ред на Сътворението. Декарт също подчертава рационалистичната природа на познанието, но за разлика от Коменски и неговия холистичен светоглед той се интересува от различията между духовното и телесното, между божественото начало и последвалото човешко развитие.

Дидактическите и философските възгледи на Я. А. Коменски следователно са неделими от теологичните, които в духа на Чешката реформация следват Хусовата идеология и Библията като първоизвор на Божиите послания. Религиозно-нравствените му съчинения, като *Размисъл за християнското съвършенство (Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, 1622)*, *Всеобщ съвет за подобряване на човешките дела (Obecná porada o nápravě věcí lidských, създ. на лат. ок. ср. XVII в.)* и редица други, съчетават въпроси от различен порядък, които обаче Коменски обвързва в една обща система, утвърждаваща идеята за моралната отговорност на човека пред Бога и пред съществуващия свят. Бедите, които съпътстват отделния човек, както и целия човешки род, са според него следствие на човешките слабости, пороци и грехове. В този смисъл той не прехвърля цялата отговорност върху първородния грях, а изисква от всеки един човек да превъзмогне вътрешните си противоречия и колебания, съзнавайки същевременно, че това е най-трудната и дори непосилна задача.

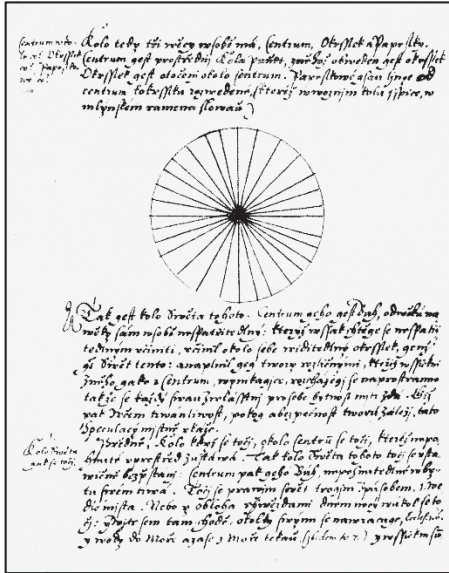
Сред съчиненията му с изразен богословски характер, оцелели от пламъците на Тридесетгодишната война, е трактатът *Centrum securitatis, тоест Глъбината на сигурността* (*Centrum securitatis to jest Hlubina bezpečnosti*), който Коменски започва да пише на чешки език през 1625 г., но го публикува в Лешно през 1633 г. Също както и алегоричният му роман *Лабиринтът на света и раят на сърцето*, създаден почти по същото време, и това литературно произведение е израз на неговите духовни усилия да открие в битието Божия промисъл дори тогава, когато силите на разрухата вземат връх и сякаш дискредитират всемогъщото и животоспасително присъствие на Създателя. Особено силна е идейната кореспонденция на трактата с втората част на неговия роман – *Раят на сърцето*, където изповядва непоколебимото си убеждение, че само безусловната отдаденост на Бога и размишленията върху Свещеното писание могат да отвърнат човешкото съзнание и да разкрият пътя за постигане на познание и на духовен мир. За Коменски познанието е възможно единствено ако душата осъзнае своята връзка с Бога, тъй като разумът сам по себе си не е светлина, а отразява светлина благодарение на способността да осъзнае духовната си зависимост от Бога. И ако отново направим съпоставка с Декарт, ще открием съществена разлика по отношение на всеизвестната максима на френския философ, че човешката мисъл е достатъчно условие, за да легитимира съществуването („*Cogito ergo sum*“). Недопустимото за Коменски усъмняване всъщност за Декарт е предпоставка за мислене.

Centrum securitatis е богословски размисъл, който стриктно се придържа към библейския текст и на тази основа извежда основните принципи на съществуването на света и на човека. В сътворения и съществуващ свят според Коменски е възможно да се разпознае и същността на Създателя, неговата субстанция и промисъл. По този въпрос отново се откроява разликата спрямо картезианството, разграничаващо сътворения от Бога свят от последвалата еволюция, която предполага и изисква от човека активно рационално и критичноаналитично отношение към променящите се във времето реалности. Коменски онаглежда своята теза за абсолютната и непроменяща се взаимозависимост между Бога и същността на многообразните негови творения чрез два основни образа – на дървото и на кръга.

Триделната структура на дървото той осмисля по нов начин. Отделните части не означават подземния, земния и небесния свят, а визуализират идеята за духовната връзка на всяко нещо с Бога като условие за плодотворното израстване на ствола, клоните, листата, цветните пъпки. Коренът на всичко съществуващо е невидим, но животворен – без него нищо не може нито да се роди, нито да съществува. Трите думи, изписани в корена на дървото, са сила, мъдрост, доброта (*moc, moudrost, dobrota*).

В кръга Коменски отново открива принципа на триединство: център, където е Бог, лъчи и окръжност, която означава света. В този образ той влага смисъла, изведен в заглавието на трактата: сигурното, безопасно и стабилно съществуване на всяко нещо е заложено в сърцевината на неговата природа (естество, същност, субстанция) и отклонението от този център води единствено до беда.

Следователно независимо от своята дълбока убеденост в потребността от научно познание и интелектуално развитие на личността Коменски поставя вярата в Бога над разума, тъй като човешките разсъждения могат да доведат до погрешни умозаклучения, докато упованието не само в животворната сила на Бога, но и в неговото милосърдие ръководи човешкия разум в правилна посока.

Коменски подготвя и второ издание на трактата, което излиза в Амстердам през 1663 г. (вж. илюстр. по-горе). Предложените откъси са от адаптираната към съвременния чешки език най-нова версия на трактата: Jan Amos Komenský. *Centrum securitatis to jest Hlubina bezpečnosti*. V jazyce 21. století. Jazyková úprava Lukáš Makovička a Jana Vrzalíková. Chlumec: Poutníkova četba, 2017. При превода са консултирани и някои по-стари издания.